

KOVÁCS ISTVÁN
**Az ezredelő magyar
 prózáírásának Bruegele**

Oláh János regényeiről

„A kulcsot megpróbálom beilleszteni a zárba, többször is próbálkoznom kell, amire sikerül, de megfordítani még nem tudom, hiába erőltetem. Letettem róla, hogy valaha is túljuthatok az ajtón, azonban mindez nem jelenti azt, hogy fölhagynék a kísérleteimmel. Nem örülök neki, amikor állhatatosságom elnyeri jutalmát, és föltáru az ajtó. Nem ezért csináltam. Hanem miért? Legyintek. Ki tudja?”

(Visszatérés)

Az éjszakán dörömbölünk,
 nyitott kapun dörömbölünk,
 fölnyithatatlan
 nyitottság
 előttünk.

(Fordulópont)

2011 karácsonyára jelent meg Oláh János *Száműzött történetek* című novellafüzére. A válogatás *Az Örvényes partján* című, 1988-ban és a *Vérszerződés* című, 2001-ben kiadott kötetek novelláinak többségét is tartalmazza. Közel negyedszázada *Az Örvényes partján* írásainak hatására igyekeztem rávenni kritikus és esztéta ismerőseimet, barátaimat arra, hogy olvassák el ezt a könyvet, s szenteljenek némi figyelmet Oláh János prózájának. Meglepett az egységesnek mutató elhárító közöny, mi több: ingerültség. Különösen azok részéről, akiknek nem lehetett idegen az író „Somogyországának” parasztvilága. Nem érttem az okát... Most a *Száműzött történetek* – kisebb-nagyobb mértékben „kiigazított” – novellái készítették arra, hogy költőtársam regényeit, akivel az *Elérhetetlen föld* című antológia hozott – most már elmondható – életre szólóan össze, újraolvassam.

Oláh János a Nagy Gábor által készített *Egy-két kuruc összehajol* címen 2009 decemberében a Magyar Naplóban közzétett interjúból részletesen szól arról, hogy az 1979-ben napvilágot látott *Visszatérés* című regénye voltaképpen a két évvel azelőtt megjelent *Közel* szerves folytatása, s azzal egy kötetben lenne a helye. Ezt mindenki így érezheti, aki a két könyvet egyváltéban olvassa el. Így én a *Közeltől* szólva, automatikusan a *Visszatérésről* is beszélek.

A XX. század második felének egyik prózaelméleti felfogása szerint voltaképpen csak a közlőben végbemenő fizikai, biológiai változások, fiziológiai folyamatok, vagyis a legszemélyesebb, de lényegében mégis személytelen *jelenvalólét* írható le hitelesen, mintegy kiszakítva az időből. A lelki tényezők, a lelki, szellemi folyamatok megjelenítése azért hamis – e felfogás szerint –, mert azok kiváltója *a másokkal való együttlét*. S mint Heidegger a *Lét és időben* megfogalmazza: „A jelenvalólét (...) a másokkal való együttlétben nem önmaga.”

Oláh János *Közel* című regényében a főhős-narrátor jelenvalóléte és a főhős másokkal való együttlété áttetszik egymáson. Azáltal, hogy az író cseperedő gyermekként önmagában és önmagával együtt fedezi fel és értelmezi a világot. Vagyis leírja a felfedezés és értelmezés előbb ösztönös, majd egyre tudatosabb – vagy egyszerre ösztönös és tudatos – folyamatát. Tudatosodását az gyorsítja, tudatosságát az mélyíti el, hogy tágabb értelemben vett jelenvalóléte – a magyar vidék, pontosabban: a magyar falu, a magyar paraszti társadalom hagyományos világa – az egymásba horgadó két megszállás, az 1944-es német, majd az 1945-től folyamatos szovjet megszállás alatt bekövetkezett erőszakos történelmi változások által felszámolásra, szétverésre ítéltetett. A felfedezés és értelmezés természetes folyamatába tehát belegázol a kommunista diktatúra – a maga világmegváltó eszméivel, földi paradicsomot ígérő, s ennek megvalósítása céljából emberpusztító és megalázó „engedd, hogy boldogítsalak, különben megöllek” – gyakorlatával.

Oláh János alkalmi családi kovácslegényként vagy kévekövőként korán megtapasztalhatta a munka fegyelmező erejét, a munkafolyamatok logikája által kiváltott mozdulatok, szemvillanások pontosságát, a másokra való odafigyelés felelősségét s a mindebben gyökerező közösségi és egyéni erkölcsiséget. „Újra ott van a vas az üllőn, szinte remeg papírszíne. És zuhognak az ütések. Csak arra figyelek, pontosan oda, oda az üllő egyetlen pontjára sújtsam mindegyiket. Van alkalmam újra és újra javítani. Látom az ütések nyomát. Megint. A vas előbb megnyúlik, aztán görbülni kezd. Nem nagyon tudom felfogni, hogy esetleg nekem is részem lehet abban, ami itt történik. Most a kalapács helyett egy vágó fekszik a vasra, nyelét nagyapám tartja a kezében. Ütöm. Az óvatosan mászik előre, vékony vajatot hagyva maga mögött – hát igen, a patkószegek tömör fejének. Az árok

végighúzódik a hűlővörös, üveges felszínen. Most jön a másik hajlat. Aztán a lyukak. Még azt is nekem kell csinálni. Aztán a kisebb javítások. Lehettem a kalapácsot. A kékes vaspornyébe fúlok. Elég volt.”

A felfedezés és értelmezés legfőbb eszköze a nyelv. A nyelv egybekovácsolhatja, egybeolvaszthatja az emlékeket, álmokat és a valóságot: képes felitatni az időt is. „Nappalok és éjszakák riasztó alagútja egyre csak, ahol menekülök; a vasárnap kövén ördögök patái, paták csattognak mindenünnen, hiába alszom, hiába ébredek, paták patkoltan, patkolatlanul, szikrát vetve, vér csorba nyomát hagyva maguk után, tompán és zajosan, az ébredés és a lombzúgás mögött, pörkölődésük átható illatát rám zúdítva, tömjéncsúfolón, bűnösen, s amikor a megkínzott bokák a reggel elé bicsaklanak, amikor széttúródik a mocsok, lehull a lepel, a gyűrött lepedő, a törődött szalmazsák, a füledt dunyha kiadja a mérgét, megjelen sz te is, megjelen a hirtelen világosság háttérfénye előtt, hogy rátaláljak a megszokott nappalok bármelyikére, hogy eligazodjam, hogy berendezkedjem benne, unottan észre se véve, ahogy elhalad mellettem, körülöttem. Attól is függ persze, hogy hétköznap van vagy vasárnap. Nem mintha nagy különbség volna köztük. (...) Az ágy melege utánam ásít. (...) Mohón rántok magamra minden mozdulatot, bármi legyen is az” – olvasható a *Visszatérés*-ben az ember magára-ébredésének, magára-találásának élmény-dokumentuma.

Hogy Oláh János prózabeszédének látszólagos zöldárja el ne sodorja, el ne nyelje az olvasót, ahhoz befogadói fegyelemre, odafigyelésre van szükség. Annál is inkább, mert a hagyományos eseményleírásokat, amelyek többnyire inkább dialógusok, sajátos vallomásszerű, újra és újra rövidebb, hosszabb versé, prózaverssé kinyíló belső monológok kötik össze. A befogadóra, mint olyanra, aki az írónak egyre inkább a *másika*, azért van szükség, hogy a nyelv ne váljék, ne válhasson magáért- és magában-valóan emészthetetlen szöveghalmazzá vagy szövegtöreké. Mondom ezt abban a meggyőződésben, hogy Oláh János 1968 és 1975 között íródott *Közel-(Visszatérés)* című regénye a magyar próza megújításának megkerülhetetlen, sikeres kísérlete, s így bizonyos vonatkozásban a posztmodernként meghatározott prózairányzatnak is egyik első és egyik legkiemelkedőbb alkotása. (Posztmodern? Abban az értelemben, ahogy Edward Stachura *Szekerelármája* vagy Leopold Buczkowski *Fekete patakja* is „előhírnökei” a lenygel posztmodern prózának.)

Ha a magyar prózáírók mind zsenik volnának – bár higgyük, hogy azok –, napjaink prózájával se lenne gond. Távlattalanná azáltal vált, hogy többnyire parttalanul elterülő nyelvével, az ezt megideologizáló elméletekkel végtelen teret nyitott az epigonizmusnak, szélhámosságnak, könnyen manipulálható tehetségtelenségnek, tehetségteleneknek vagy féltehetségeseknek. A végtelen tér feltétele a laposság... Az epigonizmus, a dilettantizmus persze minden irodalmi irányzatban, áramlatban megjelenhet, hivalkodhat. Egy Nagy László- vagy Pilinszky-epigon azonban könnyen leleplezhető, kipukkasztható.

A kaleidoszkópszerűen rázogatható szöveghalmaz nehezen értékelhető. Milyenségéről, minőségéről nem esztétikai, hanem inkább érdekcsoport-szemponatok, végső soron politikai elvek (vagy elvtelenségek?) dönthetnek... Ennek legveszedelmesebb változata az, amelyről Ryszard Kapuściński vallott másfél évtizeddel ezelőtt. A kortárs világirodalomban állandóan jelenlévő tíz-tizenkét író megfelelési kényszere, sajátos szellemi rabszolgasorsa kapcsán azt is megemlítette, hogy az Egyesült Államok három vezető recenzense a különféle okok miatt soron következő „művi” zseniben megállapodva, a középszerű írókat is bestseller-szerzőként képes kihúzni a legtekintélyesebb napilapok kulturális bűvész-cilinderré hengerített címlapjaiból. Hogy van ez Magyarországon? Vajon itt csupa esztétikai értékelvű döntések születnek? Mik a forrásai az ismertségnek, elismertségnek?

A *Közelről* megjelent 1977-es első résznek még volt visszhangja – (a legelismerőbb méltatást Határ Győző írta róla „odakint”) –, az 1979-es *Visszatérést* már teljes csönd övezte, akárcsak – Czine Mihály méltatását kivéve – *Az örült* című, 1982-ben napvilágot látott regényt is. Mi lehet Oláh János következő agyonhallgatásának oka? Vélhetően elsősorban az, hogy az általa megújított próza eszközeivel a kolhozoknak nevezett újkori rabszolgatelepre üzött magyar parasztság, a szétvert magyar falu, elüszkösített közösségi erkölcs, a tartását, jellemét feladó, a kommunista diktatúrának kiszolgáltatott egyén drámáját jelenítette meg kegyetlen nyíltsággal. Való igaz: egyetlen jó szava sincs a Rákosi–Kádár-rendszerrel. Benne a magyar társadalom tömeggé, a magyar nemzet lakossággá züllesztésének kíméletlen, de a pusztítást illetően jól megtervezett gépezetét látja, láttatja. És azt, hogy a hatalmi mechanizmus működtetésében a felelősség végső soron az értelmi-

seget terheli. Az idevágó – egyébként az 1920-as évektől már közkeletű „árulási” – tételt az író legbeszédeesebben *Az örült* című regényében bizonyítja, amely a konszolidációként dicsért hatvanas évek alságos világában vergődő, a Kádár-korszak kihívásaira nemcsak nevében, de valóságosan is *Süket* (Sándor) drámaiságában groteszk kálváriáját írja meg.

Ami Magyarországon az 1944-et követő két évtizedben történt – máig ki nem hevert tragédia. Oláh János ezt, beleértve az őt felnőtté avató 1956-ot is, legtömörebben egy tömegbaleset „sajátos” jegyzőkönyvében rögzíti: „Az utca most kiborítja elém rejtelmes-mocsok raktárdobozát. A házfalak között szétdúlt kövek, a tegnap árnyékai, kanyargó lábnyomok a sárban, a szabálytalan állomásépület, a félig leeresztett sorompó, a kalapos, esernyős járókelők, munkába igyekvők, hazatérők, az oldalra dőlt mozdony, a begyűrt fedelű, orrú utaskocsik, s végül leszakadva, de szinte sértetlenül a postaszállítmányé, és félretolva az útból a derékba ütött teherautó összegöngyölt roncsa. Valaki visszafelé tekeredik a küllők közül, a hajszálak leforognak a hátramozduló tengelyről, a horpadások kisimulnak, feltöltik régi formájukat, minden megszokott, hétköznapi kopottságába hajlik vissza. A még semmitől se zavart, hajnal elé táruló éjszakát borizú kiáltás fűti át, de a részeg kételyt hamar letépi magáról a kétségbeesés. Egy alig használt kalap, bár elnyűtsége nem erre mutat, belegurul az árokba, de nyomban kikapja onnan is a szél, és továbbhengergeti végig a járdán, mígnem elveszíti egy kapubolt mélyedésében.”

A fentebb leírt baleset utáni „tájékepen” át egy kalap gurul a halálba vagy a kapualjon túli örökkévalóságba. A kalap nemcsak oltalmazó ruhadarab, hanem a tiszteletadás és a bizalom jelképe is. Tisztelet és bizalom: ez az egyéni és közösségi létezés alapja. Ez is elgurult, odaveszett a hagyományos erkölcsi alapon

működő magánélet kisiklásával. Megszűnt a játék, a játékos kedv, amely a munkában is fölillantja az öröm mindenki által birtokolható drágakövé. Az elgurult kalap kerekded alakzata gazdátlan hordóabroncsa is lehet a falusi kamaszoknak, akik azt futólépésben bottal vagy végében tátott szájja formált, piszkavas-vastagságú drótvesszővel terelgetik, hajtják, mint valami motorkerékpár-, automobil- vagy

gőzmozdony-szellemet... Amelyet – gyermeki hitük szerint – nem érhet baleset. Ha csak futásukkor el nem gáncsolja őket a történelem... Oláh János hirtelen felnőtté rettent nemzedékével ez is megtörtént.

1956. november 4-én a soroksári Marx Károly úton a *Visszatérés* hőstétizennégy évesen kis híján leteríti a bevonuló szovjet páncélos-hadoszlop egyik tankjának géppuskasorozata. (Közel az aznapi fegyveres ellenállás hatvanas években eltüntetett jelképe: a Juta-domb). Az őt megmentő számtantanár, a „hórihorgas” Kovács felesége nem olyan szerencsés, mint ő. Pár órával később egy hasonlóan megfélemlítési céllal leadott sorozat végez vele – négy kislány felnevelésének gondját hagyva özvegyen maradt férjére. A *Visszatérés* a koponyaként átlőtt vizesvödör közelpépevel záródik. Az életet, a keresztséget jelképező víz kiapadhatatlan vértócsaként folyik szét Budapest utcakövezetén. (Oláh János nem véletlenül került személyesen is közel Tamási Lajoshoz, a *Piros a vér a pesti utcán* költőjéhez – egyetem utáni hányattatása során.)

A pusztulás, a halál, a halálközelség látványa évezredek óta vonzó. „Mi öröm van az összetépett holttest nézésében? Visszaborzadsz tőle. És mégis, ha valahol hever ilyen, összecsődülnek az emberek, hogy bánkódjának vagy rémüldözzenek” – írja a *Vallomásokban* Szent Ágoston, majd hozzáteszi: „Nem bámulom meg a cirkusz porondján, ha nyulat kerget a kutya. A mezőn azonban, ha véletlenül arrafelé kószálgatok, még a magasztos gondolatokról is elvonja talán figyelmemet

Gy. Szabó Béla metszete

és bizony elszórákoztat engem az ilyen vadászat. Más ösvényre ugyan nem kényszeríti háttal állapotot, de lelkem irányát mégis megzavarja.” Milyen lehetett egy kolhozba pofozott, megalázott paraszt, egy bitófa alá kísért felkelő „lelkének irány”? Oláh János a Rákosi és Kádár nevével fémjelzett magyarországi változások leírásával nem elborzasztani akar, hanem megrendíteni: a felejtés ellen lázítani. A megrendülés a részvét és az elgondolkodás alapja.

Irodalmunk a kolhozosítással s annak hosszú távú következményeivel csak helytel-közvetlenül nézett szembe. A történésekben most tudatosodik, s talán munkára is serkent a több évtizedes mulasztás: az, hogy nemcsak a tervezett „kulákok (vagy kitelepítettek?) napjáról” kellene megemlékezni, hanem mindannak forrásait is fel kellene tárni, amiről ez a nap szól. Hiszen az 1945 és 1989 közötti változások hiteles feldolgozása nélkül érthetetlenül válik mindaz, ami a rendszerváltozás után történt, történik velünk. Utalhatunk arra, hogy a Kádárhoz hasonlóan 1956 őszén – de teljesen más módon – hatalomba, első titkári székbe került Władysław Gomułka kategorikusan elutasította a lengyel mezőgazdaság Moszkva által szorgalmazott újbóli kollektivizálását. Lengyelországban megmaradtak az egyéni parasztgazdaságok, nem porladt el a vállalkozói mentalitás és felelősség, s ha nem is teljesen, de működőképesek maradtak az ehhez nélkülözhetetlen erkölcsi elvek, előírások. Ennek következménye többek között az, hogy a lengyel gazdaságot nem rengette meg az elmúlt évtized világválsága... Amelyről nem lehet tudni, befejeződése vagy kezdete-e egy korszaknak. Vagy csupán kiheverhető „baleset” abban a korban, amelyben élünk?

A természetben a beteljesedés egyben kezdete a pusztulásnak. A telt kalászból kiperegnek a szemek. A tökély halálos csapda – írja az érett gabonátábláról Cyprian Kamil Norwid *Chopin zongorája* és művésze kapcsán. Időben kell nekifogni az aratásnak. Az aratás, a szüret, betakarítás nem csupán harmónia, hanem dráma is. Az embert és a tájat egyaránt kimeríti, kifosztja – a téli túlélés reményében vagy bizonyosságában. Igazi harmóniát az ember számára csak a hit, Isten közelsége teremthet. Ezt érzékelteti Oláh János egy aratáshoz kapcsolódó gyermekkori élményének felidézésével, amelyben ott lüktet a munka, a vállalkozás, a helytállás öröme és kínja is: „Az éggel szemben, a láthatár alatt inog a búza lélegző tükre. Vadul loccsan vissza a nap felé a fény: szeszélyes reflektorpászták.

A szomszédban már aratnak. Úgy látszik, későn jövünk. Alig észrevehető pontok a domboldalon. Első pillanatra az se látszik, hogy mozognának. Egyetlen végtelenre néző ablak. Apró araszoló mozdulatokkal, de előrehaladnak, a hatalmasan zengő, lengő tábla ellen. Lehangoló? Makacsság, szürkesség. Két szó csak, és ki tudja, mit jelentenek. A felpúposodó, hatalmas domb mintha megelégette volna, s meg is moccanna, hogy ledobja őket. Makacsul ragadnak, mint a bogáncs a birkabundán. Vérszívó tetvek. A pusztítás pusztítás, bárki viszi véghez. Estére megkopasztva, süketen áll majd a domb a kialvó fényben, a szürkület hamujával, porával eltemetve. Már idehallik a kaszkó csattogása. Kitérül a völgy. A learatott homályos tarló kútja mélyen ásít felém az árnyékból. Virít az asszonyok színes szoknyája, s kiterül, leng, lobog, ahogy hajladoznak. Pipacs. Búzavirág. Megérkezünk.” (...) „Ami a déli verőfényből felszívódott, most megkétszerezve ömlik vissza. Lüktet a föld, a heverő kévék szinte sivítanak. Megreppen a szalma, az átfült kalászból pattog a szem. A bádogszín eget viharmorgás horpasztja. Megenyhítene, mégsem kívánod, hogy lezuhogjon. Inkább falod a port, taposod a göröngyöket, téped a szalmát. Amikor újra belekezek, nehezen ébrednek föl tagjaim a rozsdás semmittevésből. Már az első mozdulatok eljuttatnak a kimerültség közelébe, oda, ahol nemrég hagytam abba, hogy nincs tovább. Bármilyen erőfeszítések árán, de legyűröm a mozdulatokat, és mégis az az érzésem, nem haladok. Egy elfojtott áradás gyönyörűsége feszít belülről. A pislákolástól a lobbanásig hullámozó élvezet. Mintha visszatartott lélegzettel víz alatt zuhannék. Egészen amíg nem dörömböl halántékomon a vér. Amikor meghallom, úgy érzem, nem bírom tovább. Lököd a felszínre magad, és lélegezz! Ha lehet, ez minden álmódásnál tisztább öröm, tele tüdővel szívom a hasító levegőt. És újra a maguk durvaságában látom a fényeket, az árnyékokat. Derekam görcsét legyőzve fölállok, visszafordulok. Mögöttem a pusztá tarló. Kaszavágás kaszavágás nyomában ér. Egymásba bomlanak. Sárga a sárgába, fehér a fehérbe. Túl rajtuk, valahol messze, egészen messze a táj. Ami itt arcomat karmolja, az onnan aranylós díszlet, lomha róna. Kék dombok vércsöppje. Hazám?”

Az itt megjelenített világ Pieter Bruegel 1565-ben készült *Aratás* című festményét hívja elő bennem. A kép alsó felét még a részben embermagasságú kalászos tábla uralja, előtérben kévéken pihenő, ebédelő parasztok, parasztasszonyok csoportja, s egy bensőséges mozdulat, amely a fonott kosárbölcsőben

felsíró kisdedet nyugtatgatja. Odébb még két, kévekötéssel foglalatoskodó asszony. Megkéstek volna a munkával? A búzatáblába vágott csapáson, mint az élet kiegyenesített labirintusában, három távolodó főkötő. Kévehordó lányok nyári koronája. Egy fáradt vízhordó legény néz maga elé, úgy, hogy a pillantásunk az elrédés csendjében a tarlón találkozik. A közeli messzeségben, akárha egy kastély toronycsúcsával felszakítva, még érintetlen gabonamező terül aranysubaként a felpúposodó dombhátra. Előtte egy kazallal megrakott szekeret húz két bors ökröcske. A festmény jobb felének mennyboltját mintha egy mesebeli égig érő fa uralná. Ágai alá beékelődik a házakkal csipkézett tó vagy tengeröböl homályos tükre...

A festményből bárhol bármekkora részt is metszenénk ki, újabb kész, tökéletes festményt kapnánk. Ez Bruegel művészetének egyik legfőbb jellemző jege. És meghatározó módon ez jellemzi Oláh János regényeit is. A *Közelt* és a *Visszatérést* bárhol fellapozhatjuk, s olvasásukat bárhol abbagyhatjuk. Akár egy bekezdés után is. Biztos, hogy egy-egy szava, mondatrésze, mondata az egész élményének áramát gerjeszti bennünk. Több kötetnyi vers kibontható a szövegeiből – a lehető legtermészetesebb módon. Vers, amely mégis próza. Íme, néhány példa. Közülük nem egy szentenciaszerű mondatot, mondatfüzért is tartalmaz:

„Egyedül vetem bele magamat a lépcsőcsattogásba, az ajtó hatalmas lékjén beömlik a napfényes, tiszta szél. Bűnös ereje fölpúpozza mellemen, hátamon az inget. Föltartóztathatatlanul zuhanok előre, arccal valami felé, amit nem ismerek, de amiről az az érzésem mégis, hogy túlságosan is ismerem; a következő még meg nem kezdett pillanat ez. Elvesztem. Elvesztem volna? Alig indultam el, máris a visszautat keresem.”

„A futás egyenletes üteme most már fáradtság nélkül visz. Érzéketlen vagyok. Hogyan jutottam idáig? (...) Összezárt szemhéjam részében tompa, egyenletes fény gyöngyözik, s a felszín minden egyes foltján a kopás elemi ereje. Egy-egy léckerítés árny-fény ritmusának brutális ostorcsapásai. Aztán a szemembe szökő gyöngyözés örvényszippantása újra. Gyorsaságom.”

„Egy-egy csomópontban a cipőnyomok sokasága tökéletesen összegubancolódik. Aztán szétterül, megritkul, és így folytatódik egészen a következő csomópontig. Így próbálok, lefelé fordított fejjel áttekinteni a távozásunkat. Merről jövünk és merre megyünk?”

„Kihullok magamból. De hová? Az utolsó érintés emléke, mint egy éles nyilallás, még mindig itt van rajtam, minden elszalasztott, későbbi édességével együtt. Számban a vacogás rongya, nem tudom kiköpní.”

„Emlékek rakódnak a jelen időre. Szétszabdadják, összetörik, meggyalázzák teljességét.”

„A kételkedés mindig meglepő irányból támad.”

Gy. Szabó Béla metszete